

БОЙКІВСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКИЙ БАРВІНКОВИЙ ОБРЯД СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (за матеріалами експедицій)

Таїса Леньо

УДК 392.1(477.87)“19”

У статті на основі експедиційних матеріалів розглянуто бойківсько-закарпатський барвінковий обряд середини ХХ ст. На Воловецькій Бойківщині цей обряд репрезентовано в особливо яскравій формі, до того ж побутування великого циклу весільних пісень-ладканок свідчить про давність його походження.

Ключові слова: барвінковий обряд, бойки Закарпаття, ладканки.

The article deals with the periwinkle ceremony of the Transcarpathian Boyky in the mid-20th century (according to the materials of expeditions). This ceremony is represented in more expressive form within the territory of Volovets Boykovshchyna; moreover, the existence of a number of wedding's ladvanka-songs cycle speaks well for its antiquity.

Keywords: periwinkle ceremony, Transcarpathian Boyky, ladvanka.

Барвінковий обряд є найпопулярнішим дійством підготовчої частини весільної обрядовості жителів Закарпаття, Карпат та Подністров'я. Однак його на Воловецькій Бойківщині недостатньо висвітлено в науковій літературі.

Метою цієї розвідки є розгляд барвінкового обряду бойків Воловецького району Закарпатської області у ХХ ст., зроблений на основі матеріалів експедицій.

У бойків Закарпаття всі обрядові елементи передшлюбних дійств відбувалися синхронно в домівках молодих за участю весільних гостей кожної зі сторін. Зазвичай, якщо барвінковий обряд відбувався у вівторок, то весілля гуляли в четвер, а якщо різали барвінок у четвер, то весілля святкували в суботу. Із плином часу не тільки відійшли в забуття деякі обрядові елементи (спільний барвінковий обряд), але й скоротилася тривалість усієї весільної обрядовості — у с. Завадка, смт Воловець та смт Верхні Ворота Воловецького району Закарпатської області барвінковий обряд відбувався в день шлюбу, так само, як і в с. Репинне Міжгірського району Закарпатської області. Ці явища дедалі ширше розповсюджуються.

У вівторок або четвер уранці до сходу сонця йшли різати барвінок *свашки*¹, мати, *нанашка*², дружиби чи дружки (залежно від того, кому *вили* вінки), маленький хлопчик 6–7 ро-

ків (староста та *гудакы* не завжди йшли). Староста традиційно керував загальним процесом дійства, і бували випадки, що він приходив у дім молодої чи молодого разом з *гудакими*, коли вже було зрізано барвінок [СГ]. За народними уявленнями, музиканти, а в нашому випадку — *гудакы*, мають чаклунські здібності й постійно контактують з потойбічним світом [9, с. 306], а малий хлопчик є учасником і виконавцем багатьох обрядів продукуючого характеру [9, с. 405].

Ні молодий, ні молода по барвінок не ходили, оскільки перебували в так званому лімінальному стані, який є характерним для всіх обрядів переходу [1, с. 131]. Під час весілля вони найбільш схильні до впливу пристриту і псування [9, с. 430], тому поводяться пасивно, мовчать. Відмова від мови «виявляє належність тієї або іншої істоти до потойбічного світу і надприродних сил узагалі, <...> символізує тимчасову смерть» [9, с. 303].

Свашки (заміжні жінки дітородного віку, які мають дітей та щасливі у шлюбі) або мати чи *нанашка* несли в торбі *паленку*, хліб, ніж (є оберегом [9, с. 326] та має фалічну символіку [9, с. 327]). Ідучи дорогою, *свашки* співали ритуальних пісень-*латканок*³ або виконували коломийки пізнішого походження, які є найпопулярнішим пісенним жанром населення Карпат.

Узагалі пісні-формули *латканки* — повільні, протяжні, як поховальні голосіння, оскільки це пісні-молитви, які, як припускають, існують уже багато тисячоліть і у весільному ритуалі виконують також функцію замовляння. Музикознавець і фольклорист В. Гошовський стверджує, що етимологічно слово «ладкання» походить від давньоукраїнського «ладънь» — рівний, гарний; давньоруського та давньоукраїнського «лада» — чоловік і дружина. Також дослідник стверджує, що термін «ладкання» не розповсюджений по всій етнографічній території України, навіть у тих районах, де існують весільні пісні типу «ладканок» [2, с. 50]. А. Іваницький припускає: «Те, що зараз виглядає у ладканні як конструктивні деталі, виникло у згоді з магічним ритуалом. Позасмисловий заспів та експозиційний повтор були не «винахідництвом», а вимогою спілкування з духами та проголошенням магічної формули в діалогі: жриця (жрець) — рід (плем'я)» [6, с. 146, 179]. Тому можна припустити, що роль, яку виконують *свашки*, ладкаючи, у весільному обряді бойків Закарпаття є ремінісценцією своєї рідної жрецької функції, яка дійшла до сьогодення з прадавнини.

За визначенням Р. Кирчіва, назва «ладкання» вживалася й була поширена в селах гуцульсько-бойківського (західна частина Надвіднянського й Рахівського р-нів) і гуцульсько-покутського (північна смуга Надвіднянського, Косівського та Вижницького р-нів) пограниччя, а для більшої частини Гуцульщини не була відомою [див.: 10, с. 64]. Побутування цього терміна на території закарпатської Лемківщини та Бойківщини підтверджують польові спостереження авторки цієї статті. *Латканки* в бойківсько-закарпатському весіллі виконують виключно *свашки*, так само як і в бойків Львівщини [4, с. 7]. А на Гуцульщині їх могли співати всі, у деяких випадках — лише чоловіки [10, с. 65].

Барвінок у народі вважався символом «переходу від одного стану життя до іншого» [7, с. 20]. У кожній газдині росте на окремих грядках барвінок «мертвий» і «живий». «Жи-

вий» барвінок, зрозуміло, використовували в багатьох обрядах родинного циклу, а «мертвий» — тільки в поховальному обряді. «Мертвим» ставав увесь кущ барвінку тоді, коли з нього хоча б одну галузку зрізали для небіжчика. З «мертвого» барвінку сплітали вінок для дівчини чи парубка, які померли неодруженими, та робили *богрийди* (прикраси зі штучних квітів, барвінку та стрічок, якими прикрашали одяг з лівого боку) [ВВП].

Імовірно, що раніше за барвінком ходили на поле, у гай чи ліс [1, с. 56]. Про це співається і в такій коломийці:

Рано-вранці в гай зелений пішов мій
миленький,
Назбирати на віночок барвінок
дрібненький / двічі [СГ].

А в ритуальній пісні із смт Верхні Ворота Воловецького району Закарпатської області мовиться про таке:

Ідеме мы в чисте поле / двічі
На зіллячко дорогоє.
Та й нарвеме барвіночок / двічі
Молодым на віночок [ВІД, ЛВП].

У середині ХХ ст. по барвінок на поле чи в ліс не ходили, а зрізали його в добропорядних сусідів, як і нині. «Ой, лежить бервін, бервінковий він...» — передладканка, яку виконували у смт Верхні Ворота Воловецького району Закарпатської області [ВІД, ЛВП]. У бойків Міжгірського району Закарпатської області передладканка з конкретними словами не трапляється, перед кожним обрядодійством існують висхідного хвилеподібного руху зачини, далі — 2-й і 3-й такти. Подальша фраза вже починається не з першого такту, а з повтору третього з новими словами чи повтором уже проспіваного. Цей тип виконання «ладканки» характерний для всієї Бойківщини [4, с. 7]. Загалом ритмо-мелодичні весільні *латкання* Міжгірського й Воловецького районів майже тотожні.

У смт Воловець, як і в інших селах не тільки Воловецького, але й Міжгірського районів,

перші галузки барвінку зрізав хлопчик, притискаючи його обов'язково двома парними копійками до хліба, а *свашки* промовляли:

Першый раз, благослови, Божа Мати,
покрита голову молодой вінком;
Другый раз, Господи Боже, благослови
покрита голову молодой вінком;
Третый раз, вся родино, благослови
покрита голову молодой вінком.

А присутні відповідали: «Най Бог благословит».

Другою зрізала барвінок мати, кажучи: «Господи Боже, Божа Мати, благословит мої дітині щасливый вінци!» А присутні промовляли: «Першый раз — най Бог благословит, другый раз — най Бог благословит, третый раз — най Бог благословит». Третьою зрізала барвінок *нанашка*: «Як *осись* барвінок не блідне николи, так бы і життя наших молодых *нигда* не зблідло. Першый раз, другый раз, третый раз». А присутні на цьому обряді вигуквали: «Благослови, Боже!» [СГ].

У смт Верхні Ворота Воловецького району Закарпатської області традиційно *свашки* *латкали*:

Ой, хрещатый барвіночку, / двічі
Не лежи в городочку (*заріночку*).
Будем з тебе вінки вити — / двічі
Двоє дитят молодити [ВІД, ЛВП].

У с. Гукливий Воловецького району Закарпатської області хлопчик ножичками, що їх клали на хліб з копійками, зрізав три галузки. «Пак тоті копійки завиваються молодій ци молодому у косицю, а пак, бажано, ті копійки у *буксу веречи*. Як нарізали барвінок, *латкают*:

Обы газдынька здорова, / двічі
Що барвінок полола» [КВШ].

Під час угорського весілля також використовували копійки: наречені нерідко клали у своє взуття срібні монети як амулети-апотропеї [9, с. 79].

У смт Жденієво Воловецького району Закарпатської області барвінок зрізав теж хлоп-

чик до семи років, протягуючи його через обручки молодих: «обы хлопці были» [ОВС]. Обручка, за народними уявленнями, — оберіг від нечистої сили (семантика захисних властивостей металу й магії захисного кола) [9, с. 239].

У с. Завадка Воловецького району Закарпатської області *свашки* зрізали барвінок молодому, *латкаючи*:

Ой стелися, барвіночку, / двічі
На зеленім городочку.
Бервіночку шелеснатый — / двічі
Наш Іванко не жонатый [КПМ, КВ].

Нарізаний барвінок у смт Воловець Воловецького району Закарпатської області клали в миску на вишиваний рушник поверх хліба. Про оберегову та інші функції рушника в родинному, поховальному та весільному обряді пише Ольга Яковлева [11, с. 30–35]. Мати спочатку поливала *паленкою* зілля, яке росло на городі, а потім пригощала газдиню, на чиему обійсті різали барвінок, та всіх присутніх, а *свашки* знову *латкали*:

Дякуєме, городочку, / двічі
За твою уродочку.
Щось нам уродив зілля / двічі
Молодым на весілля.
Ты, газдынько городова, / двічі
Абысь была все здорова.
Шось барвінок поливала — / двічі
Молодиньку заквітчала [СГ].

Одна з респонденток уточнює, *латкаючи*:

Сам Господь це зілля садив, / двічі
Ангел му воду носив [СГ].

Як бачимо, в обряді різання барвінку, за народними уявленнями, брали участь небесні сили. Це відбувалося так само, як і в ході центрально-східноукраїнського обряду виготовлення весільного короваю, де також брали участь небесні сили: «Бог місить, Пречиста святить, ангели воду носять, муку сиплють, місяць в піч садить, сонечко запікає», — співається в українських весільних піснях [9, с. 217].

Коли барвінку нарізано достатньо, мати давала газдині *паленку* за барвінок, а на городі залишала хліб — відбувався так званий обмін дарунками. Нарізаний барвінок несли до хати молодої (молодого). По дорозі всіх зустрічних пригощали «за щасливий початок» [СГ]. Початок — це «момент або фаза, що магічно зумовлює подальший хід і завершення всієї події, процесу, стану і т. п... У всіх ситуаціях початку активно використовувалися ворожіння й передбачення майбутнього» [9, с. 315–516].

Занесений до хати барвінок малий хлопчик клав на столі [ОВС], який символічно уподібнювався церковному престолу [9, с. 451], і свашки просили благословення на плетення вінка, *латкаючи*:

Благослови, Богоньку, / двічі
Під вінок головоньку.
Та і ты, Божый Крижу, / двічі
Не минай нашу хыжу [ВІД, ЛВП].

А в смт Воловець Воловецького району Закарпатської області *латкали*:

А хто хоче вінці вити, / двічі
Богу бы ся помолити.
Богу бы ся помолити, / двічі
А вбы щасливо овити.
Ой пой Божечку до нас, / двічі
Бо у нас тепер гаразд.
І Ти, Божая Мати, / двічі
Віночок починати [СГ].

Мати молодої (молодого) пригощала *паленкою* жінок, які вили *вінці*.

Весільний віночок (магічне коло із захисними властивостями рослини), є оберегом від нечистої сили, пристриту та псування [9, с. 65–66], його плели з барвінку і ставили на *керечун*. Відміряли дві вовняні нитки з одного кутка хати в протилежний і назад. Звивали вінки дві *свашки* (*нанашка*) молодому і дружбі, а інші тільки подавали. Коли йшли за молодою, то дружба ніс на своїй *клебані* вінець для молодої. Одна з респонденток пригадує: «Колись вили прядивнов нитков з конопель. Коли я свою похресницю заміж віддавала, то

я даже без ниток обійшлася, *красно* ставила́м середину довгу, а ті *пак* по боках ім вплітала, вплітала, плела колоском. Дотепер зберігає той віночок моя похресниця» [14].

У с. Завадка Воловецького району Закарпатської області в день весілля, якщо вінки плели для обох молодих разом, «кладут овес, уплітают і білі, червоні *ружечкы*. Выплітали п'ять вінків: молодому, молодій, дружбовы, дружці, а п'ятий вінок ніс *цімбора* окремо на *клебани* — подарок молодого — ніс їй вінок. Свашкы *латкали*:

Ой, бервін, бервін, бервінковый він —
Починається гостина.
Починається *свальбина* від Тисы
до Бескида.
Від Тисы до Бескида, / двічі
А в нашого сусіда» [КПМ, КВ].

У деяких селах, зокрема в с. Гукливій Воловецького району Закарпатської області, барвінок різали перед весіллям. «У молодого вили чотири вінці, бо дружбові і молодому, і тогды несли іщи до молодої — дружці і молодій. У молодого на палицю нав'язували ленты, барвінок *усягды* вплітали» [АІГ]. Свашки *латкали*:

Інны з горы, другі з доли / двічі
Та за Вітков на *обзоры*.
Приступися, мамко, ближе, / двічі
Чи *красно* ся вінок ниже?
Красно, *красно*, ще *краснийко*, / двічі
А *вбы было* щасливийко.
То, що маю, то ти даю, / двічі
Лиш ти *дольку* не вгадаю [КВШ].

Існували певні правила стосовно того, хто міг вити весільні *вінці*, а хто — ні: «Дружкы вінкы не плели, а *свашкы*, *удовиця* *обы* не плела (*удовиця* нігде не годиться, у Рістяні сята *обы* не зайшла *удовиця* — при Вечері, на Новий рік, Різдво), коли в обіді, *обы* не плела» [КВШ]. За словами респондентів, виготовлення весільного вінка відбувалося таким чином: «Вінок в'єся *однов* нитков, барвінок *кладеса*, *кладеса*. Складаєся три *галузкы*

барвіночка, а тоді у ті барвіночки косиця ся кладе, а тоді нитков зав'яже і так дале — три барвіночки ци п'ять, косиця... Так, як заздоровный букет, дарованя. Пшениця кладеся в *кошар* зі споду під барвінок» [КВШ].

Виплетені вінки клали в миску, де був хліб, цукерки, пшениця, вода (у нашому випадку — свячена), *косиці*, і прикривали вишиваним рушником, несли до комори — «то стоїт *закы* староста не троне». «Вінки так плетут, обы ся барвінок не оставав, розвішуют по вікнах у тюлі. Плетут вінки в читвирь, а в суботу *свальба*» [КВШ]. Вода часто використовується у весільному обряді як засіб магічного очищення, оскільки є джерелом життя, однією з перших стихій всесвіту [10, с. 80].

У с. Скотарське Воловецького району Закарпатської області в *миску* з барвінком кидали «овес молодым, а таким *лем чічки* й барвінок» [КВК, МВБ]. Вірили, що овес — чоловічого роду, тому першим народиться хлопчик, а від пшениці тільки дівчатка народжуються.

Потім робили *богрийды* зі штучних чи живих квітів, галузок барвінку та кольорової стрічки (білої чи червоної): «Папір клали, всім робили з *пандликом*: у молодого — білий, а у тих двох — червоний *пандлик*. Як приходит староста, то благословляє виплетені вінки, *свашки* приспівуют — починається *свальба*» [КПМ, КВ]. *Богрийды* прикріпляли в день весілля молодим та дружкам і дружбам на одязі з лівого боку біля серця, інші маленькі букетики з барвінку роздавали гостям: «Як *косиці* з барвінку пороздают людям, що приходят на *свальбу*, тыкают кождому — ніхто не відкажеся від *косиці*. Дружбі і дружці — куплені *файні* і добавляют барвінок» [КВШ].

Перед тим, як покласти молодій на голову її останній дівочий вінок, проводили обряд його благословення. Староста від імені молодої (молодого) звертався до батька, матері, усіх родичів та близьких зі словами подяки, а ті під спів *свашок* по черзі підходили, цілували вінок і «*затанцьовували свальбу*» (танцювали *коломийку*). «*Кідь* їх доста, та кождое підходить.

Із вінками мама танцює і сусіды, і родичі — стают у *Шоровый* танець:

Ой, лежит бервін, бервінковый він...
Ой, так сусіда мовит: / *двічі*
— Най тя Бог благословит.
Благослови, Богойку, / *двічі*
Під вінок головоюку» [ВІД, ЛВП].

У смт Воловець Воловецького району Закарпатської області мати клала собі миску з вінками й *білилом* на голову і разом з *нанашкою* та однією з кухарок танцювала, тобто «*затанцьовувала свальбу*», тричі кланяючись і кажучи: «Слава Ісусу Христу!». Якщо мати була вдовою, то не мала права доторкатися до барвінку. Тоді її функцію виконувала хрещена мати чи найближча родичка [СГ]. Під ноги кидали чоловічі штани, «щоб першый ся хлопциць родив», та виконували такі тексти *коломийок*:

Святы́й Боже, Святы́й Кріпкый,
Святы́й Миколаю,
Благослови отой танець, що го починаю / *двічі* [ВІД, ЛВП].

Якщо барвінковий обряд відбувався не в день власне весілля, то після благословення дівочого вінка мати клала собі на голову миску з барвінковими вінками та супутніми атрибутами й виносила їх до комори, пританцьовуючи (обертаючись «за сонцем»). У день весілля вона заносила вінки до хати, присутні знову благословляли дівочий вінок та «*затанцьовували свальбу*».

Для бойків Воловецького району, як і всієї Бойківщини, характерна відсутність коровайного обряду, який за своїм значенням і символікою схожий на барвінковий. Його випікали семеро жінок дітородного віку, які перебували в щасливому шлюбі й не були вдовицями (так само, як і в ході барвінкового обряду на Воловеччині). Сім — це універсальне сакральне число в багатьох етнічних традиціях, яке характеризує загальну ідею всесвіту, константу в описі світового дерева, повний склад пантеону» [8, с. 630]. Хлопчикові, який зрівав

барвінок, — теж 6—7 років. За твердженням В. Борисенко, Тернопільська, Львівська, Хмельницька області є «наче перехідною зоною до місцевості розповсюдження коровайного обряду. Тут паралельно побутували вінкоплетини і коровайний обряд. Вінкоплетини різнилися від барвінкового обряду тим, що в них брала участь лише неодружена молодь» [1, с. 58]. Значимість коровайного обряду в українському народному весіллі пояснюється тим, що коровайниці символічно «випіка-

ли» шлюб, майбутнє сімейне життя молодят [3, с. 120].

Отже, у ХХ ст. барвінковий обряд (освячення шлюбу громадою [1, с. 58]) займав значне місце в карпатському весільному ритуалі й відбувався за єдиним принципом, як на Бойківщині, так і на Гуцульщині та Лемківщині. Проте на Воловецькій Бойківщині цей обряд репрезентовано в яскравішій формі, до того ж існування великого циклу весільних пісень-ладканок свідчить про давність його існування.

¹ Діалектне звучання голосного «и».

² Див. діалектний словник.

³ Діалектна лексична форма з пом'якшеним «д».

1. *Борисенко В.* Весільні звичаї та обряди на Україні (історико-етнографічні дослідження). — К., 1988.

2. *Гошовський В.* У истоков народной музыки славян. — М., 1971.

3. *Гримич М.* Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (когнітивна антропологія). — К., 2000.

4. *Зборовський П.* Бойківські весільні латканки. — Л., 2002.

5. *Іванова Ю. В., Котуба М. С., Красновская Н. А.* Венгры // Брак у народів Західної та Южної Європи. — М., 1989.

6. *Іваницький А.* Основи логіки музичної форми (проблеми походження музики). — К., 2003.

7. *Костомаров М.* Об историческом значении русской народной поэзии // Етнографічні писання Костомарова. — К., 1930.

8. Мифы народов мира / ред. С. А. Токарев. — М.: БРЭ, 1998. — Т. II.

9. Славянская мифология: энциклопедический словарь / редколл.: С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, О. В. Белова. — М.: Международные отношения, 2002.

10. *Волицька І. В.* Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця ХІХ — початку ХХ ст. — К., 1992.

11. *Яковлева О.* Рушник як символ у когнітивній моделі світу праукраїнців // НТЕ. — 2006. — № 3.

Респонденти

АГ — Анна Іванівна Галедза, 1938 р. н., с. Гуклиний Воловецького р-ну Закарпатської обл.

СГ — Софія Губаш, 1951 р. н., смт Воловець Воловецького р-ну Закарпатської обл.

ВІД, ЛВП — Віра Іванівна Дем'ян-Калитич, 1931 р. н., Людмила Василівна Попелич, 1964 р. н., смт Верхні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської обл.

КВК, МВБ — Калина Василівна Копча-Бабінець, 1938 р. н., Марія Василівна Бабінець,

1942 р. н., с. Скотарське Воловецького р-ну Закарпатської обл.

КПМ, КВ — Калина Павлівна Малинич, 1938 р. н., Калина Василівна, 1955 р. н., с. Завадка Воловецького р-ну Закарпатської обл.

ВВП — Василь Васильович Панасович, 1929 р. н., смт Жденієво Воловецького р-ну Закарпатської обл.

ОВС — Олена Василівна Собран, 1941 р. н., смт Жденієво Воловецького р-ну Закарпатської обл.

КВШ — Калина Василівна Шкирта, 1937 р. н., с. Гуклиний Воловецького р-ну Закарпатської обл.